

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.9-30

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021

ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210601

Data przesłania: 18.12.2020

Data akceptacji: 01.05.2021

Павел Котаў

Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra historie

pavel.kotau@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4615-3371

Праваслаўныя Вялікага Княства Літоўскага ў дыпламатычнай рыторыцы ў канцы XIV- пачатку XVI ст.ст.¹

Prawosławni wyznawcy Wielkiego Księstwa Litewskiego w retoryce dyplomatycznej pod koniec XIV i na początku XVI wieku

Artykuł traktuje o różnych formach obecności wyznawców prawosławia Wielkiego Księstwa Litewskiego w retoryce dyplomatycznej pod koniec XIV i na początku XVI wieku. Po nawróceniu Litwinów w 1386 r. zakon krzyżacki próbował udowodnić, że Wielkie Księstwo nie jest dobrym krajem chrześcijańskim, wskazując na prawosławność większość na Litwie. Rycerze przedstawiali prawosławnych Rusinów jako wrogów Kościoła rzymskiego i heretyków, którzy cieszyli się życzliwością władców litewskich. Strona polsko-litewska początkowo również oskarżała rycerstwo o faworyzowanie chrześcijan wschodnich, ale później na soborze w Konstancji w latach 1414–1418 przedstawiła swoich prawosławnych poddanych jako gotowych zjednoczyć się z kościołem zachodnim. W latach 30. XIV w. te same tropy odtwarzali różni aktorzy. Byli polscy przedstawiciele, którzy rysowali obraz zagrożenia prawosławnego na Litwie przed soborem bazylejskim i dyplomacją krzyżacką, wspomagającą wielkiego księcia Świdrygiełłę w próbach zjednoczenia prawosławnych Rusinów z Rzymem. Wojny z Moskwą pod koniec XVI w. przyniosły inny wymiar retoryki dyplomatycznej; kwestię

¹ The funding for the present research paper was provided by the Czech Ministry of Education, Youth and Sports for specific research (IGA_FF_2021_014).

вольности wiary Rusinów w Wielkim Księstwie Litewskim oraz ideę jedności chrześcijan w obliczu zagrożenia osmańskiego. Głównym sposobem przewyciężenia sprzeczności między sytuacją religijną w Wielkim Księstwie Litewskim a zachodnim chrześcijańskim ideałem jedności w ortodoksji w retoryce dyplomatycznej była perspektywa osiągnięcia tego ideału w najbliższej przyszłości. Z drugiej strony konfrontacja tej sytuacji z podobnymi żądaniami ze Wschodu prowadziła do wyartykułowania idei wольności sumienia i znaczenia pokoju między dwoma odłamami chrześcijaństwa.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, zakon krzyżacki, cerkiew, kościół katolicki, dyplomacja

З прыняццем каталіцтва Ягайлам у 1386 годзе і каталіцкім храстам паганскага насельніцтва Літвы і Жамойці Вялікае Княства Літоўскае з уласнымі каталіцкім манархам і структурамі каталіцкай царквы намінальна стала часткай лацінскага свету. Аднак большасць жыхароў Вялікага Княства засталася праваслаўнай. Верацярпімасць у сярэдневечнай хрысціянскай Еўропе не ўяўлялася каштоўнасцю, ідэалам надварот было адзінства вернікаў у артадоксіі², таму суіснаванне ў адной краіне некалькіх варыянтаў хрысціянства выглядала непажаданым станам і адхіленнем ад нормы. У дадзеным артыкуле разглядаецца, як праваслаўныя і звязаная з іх прысутнасцю “ненармальнасць” рэлігійнай сітуацыі ў Вялікім Княстве Літоўскім рэфлектавалася ў дыпламатычнай рыторыцы і прапагандзе вакол канфліктаў ВКЛ з Тэўтонскім Ордэнам, маскоўскай дзяржавай і ўнутрыдзяржаўным супрацьстаянні ў Вялікім Княстве ў 1430-х гадах. Крыніцамі, на якія абапіраецца даследаванне, з’яўляюцца лісты бакоў канфліктаў, пасольскія інструкцыі, а таксама прамовы дэлегацый падчас дыпламатычных перамоў і казані ўдзельнікаў пасольстваў на саборах каталіцкай царквы³. Гэтыя да-

² A. Patschovsky, *Toleranz im Mittelalter. Idee und Wirklichkeit*, [w:] *Toleranz im Mittelalter*, red.: A. Patschovsky, H. Zimmermann, Thorbecke 1998, s. 392.

³ Дакументы з архіва вялікіх магістраў Тэўтонскага Ордэна выдадзеныя ў J. Voigt (ed.), *Codex Diplomaticus Prussicus*, Bd. 4–6, Königsberg 1853–1861 [далей: CDP],

кументы шырока выкарыстоўваліся даследчыкамі ў працах прысвечаных адпаведным перыядам гісторыі ВКЛ і яго суседзяў, гісторыі канфліктаў і замежнай палітыкі ўладароў⁴. Важнымі яны былі і для даследчыкаў становішча праваслаўных у ВКЛ і гісторыі уніі ўсходняй і заходняй царквы⁵. Ідэялагічна-рытарычны аспект падобных крыніц даследавалі ў сваіх працах Анджэй Фелікс Грабскі, які рэканструяваў вобраз Польшчы ў лацінскай Еўропе,⁶ Барыс Флора, які, даследуючы ўзаемае ўспрыняцце ўсходніх і заходніх хрысціян, паказаў, што ў лацінскім свеце праваслаўныя ўпершыню пачалі разглядацца, як ворагі ў адным шэрагу з паганцамі ў дакументах з канцылярыі чэшскага караля Пржэмысла Отакара II⁷, і Генадзь

H. Hilderbrand (ed.), *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8, Riga-Moskau, 1884 [далей: LECUB]; эпістальны матэрыял XV стагоддзя ў А. Prochaska (ed.), *Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, Cracoviae 1882 [далей: CEV] і А. Lewicki (ed.), *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 1–3, Kraków 1876–1894 [далей: CESDQ]; дакументы канцылярыі Жыгімонта Старога ў *Acta Tomiciana*, Т. 3, 1853 [далей: АТ]; дакументны датычны дыпламатычных зносін Аляксандра і Івана III з кнігі 6 Літоўскай метрыкі і Пасольскіх кніг польскага двара выдадзеныя ў *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археграфическою коммисією*, Т. 1–2, Санктпетербургъ 1846–8 [далей: АЗР], і Г. Карпов (ed.), *Сборникъ русскаго историческаго общества*, Т. 35, Санктпетербургъ 1882 [далей: СИРИО]; крыніцы, якія асвятляюць падзеі на саборах у Канстанцы і Базэлі: Н. Fincke, *Acta Consilii Constantientis*, Vol. 2, Münster 1923 [далей: ACC] і E. Martène, U. Durand. (ed.) *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio*, t. 8, Parisiis 1733.

⁴ А. Prochaska, *Dzieje Witolda, w. księcia Litwy*, Wilno 1914; А. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły: ustep z dziejów unii Litwy z Koroną*, Kraków 1892; М. Кром, *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV–первой трети XVI в.*, Москва 2010; J. Nikodem, *Witold Wielki Książę Litewski (1354 lub 1355–27 października 1430)*, Kraków 2013.

⁵ О. Halecki, *From Florence To Brest (1439–1596)*, Rome 1958; Б. Флора, *Православный мир восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.)*, [w:] *Исследования по истории церкви древнерусское и славянское средневековье*, Москва 2007, с. 263–381.

⁶ A.F. Grabski, *Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV–XV w.*, Warszawa 1968.

⁷ Б. Флора, *У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.)*, [w:] *Исследования по истории церкви древнерусское и славянское средневековье*,

Сагановіч, які звярнуў увагу на суадносіны ідэалагічнай асновы і практыкі вайны нямецкіх рыцараў з праваслаўнымі русінамі⁸. У дадзеным артыкуле пытанне суадносін дыпламатычнай рыторыкі і прапаганды з рэальным станам рэчаў у ВКЛ пакінутае па-за разглядам і ўвага засяроджана менавіта на аргументацыйных стратэгіях, на ідэалагічным баку выказванняў, на тым, якія вобразы праваслаўнай царквы, яе вернікаў і інстытуцый выкарыстоўваліся пры інструменталізацыі канфесійнай сітуацыі ў ВКЛ, а таксама на тым, які быў адказ на такую інструменталізацыю. Гэты адказ у сваю чаргу можна разглядаць, як спробу спалучэння шматканфесійнасці ВКЛ з паноўным на той час у Еўропе ідэалам адзінства ў артадоксіі.

Канфлікт з Ордэнам 1386–1424. Супрацьстаянне Тэўтонскага Ордэна з ВКЛ цягнулася з XIII стагоддзя і разглядалася нямецкімі рыцарамі перадусім як барацьба з паганцамі, але і прыняцце Ягайлам каталіцтва і каталіцкі хрост Літвы не спынілі ваенныя дзеянні. Нягледзячы на заклікі Папы аб спыненні вайны супраць новаахрышчаных, рэйды з удзелам замежных рыцараў працягваліся яшчэ дзесяцігоддзе. Новым імпульсам стаў адкрыты канфлікт Ягайлы з Вітаўтам у перыяд 1389–1392 гадоў, калі апошні знаходзіўся ў Ордэне. Распачатыя ў 1396 годзе перамовы скончыліся падпісаннем Салінскага міру ў 1398 годзе, паводле якога Вітаўт аддаваў Тэўтонскаму Ордэну ва ўладанне Жамойць⁹. Мір быў парушаны ў 1401 годзе, калі ў Жамойці пачалося паўстанне супраць рацараў, якое Вітаўт падтрымаў. У перыяд 1401–1403 гадоў Ордэн і Вітаўт з Ягайлам праводзілі шырокую дыпламатычную кампанію,

Москва 2007, с. 111–205.

⁸ Г. Сагановіч, *Крыжаносцы і русіны: ад дактрыны да практыкі вайны з ВКЛ*, „Беларускі гістарычны агляд“, 2006, Т. 13, Сш. 2, с. 115–134.

⁹ H. Gersdorf, *Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union: Die Amtszeit des Hochmeisters Konrad Zöllner von Rotenstein (1382–1390)*, Marburg 1957, s. 97–113, 135–144; W. Urban, *The Samogitian Crusade*, Chicago 1989, p. 195–223; J. Nikodem, *Witold Wielki...*, s. 128–141, 174–180; A. F. Grabski, *Polska w opiniach...*, s. 216–218.

абараняючы сваю пазіцыю ў лістах да еўрапейскіх манархаў¹⁰. Ранцёжскі мір 1404 года захаваў статус кво, але новая вайна разгарэлася ў 1409 годзе. Пачатак вайны азначаў і новыя дыпламатычныя высілкі: 9 верасня 1409 году быў складзены тзв. *мемарыял Ягайлы* са скаргамі на Ордэн, а ў канцы 1409 году ўзнік адказ рыцараў – *мемарыялы Ордэна*¹¹.

Першыя гады пасля хросту Літвы ордэнская дыпламатыя не засяроджвала ўвагу канкрэтна на праваслаўных ВКЛ, а ўзгадвала іх разам з літоўцамі, гаворачы агулам пра жыхароў вялікага княства. „Літоўцы, русіны і іншыя няверныя“ былі тымі, супраць каго Ордэн вёў вайну, каб абараніць усё хрысціянства¹². Адмову спыніць ваенныя дзеянні супраць Літвы Ордэн аргументаваў уласным гістарычным досведам. Вялікі магістр Конрад Цольнэр тлумачыў у сваім лісце Папу рымскаму Урбану IV у 1388 годзе, што, як ясна вынікае з мінулага, літоўцы і русіны праз нейкі час адпадуць ад веры, таму заключэнне з імі міру будзе небяспечным як для Ордэна, так і для ўсяго хрысціянства¹³. Думка, што хрост быў адно падманным манёўрам з боку Літвы, каб аднавіць уласныя сілы, паўтаралася ўсё апошнія дзесяцігоддзе XIV стагоддзя¹⁴. Напрыклад, такое бачанне сітуацыі меў і чэшскі кароль Вацлаў IV у 1390 годзе, выказваючы Ягайлу сваю занепакоенасць магчымым паўтарэннем гісторыі з Мідоўгам, які ў свой час пасля хросту і караначыі адпаў ад каталіцтва¹⁵.

Пазней Ордэн пачаў указваць на праваслаўных ВКЛ, як на сведчанне таго, што стан хрысціянства ў ВКЛ не палепшыўся¹⁶, што

¹⁰ J. Nikodem, *Witold Wielki...*, s. 255–268.

¹¹ A. Szwed, *Polish and Teutonic diplomatic activity in Europe during the conflict of 1409–1411*, http://history.pfh.net.pl/files/articles/Szweda_A_Polish_and_Teutonic_diplomatic_activity_in_Europe.pdf [доступ: 10. 12. 2020], p. 6–9.

¹² CDP, Bd. IV, s. 65, n. 46.

¹³ *Ibidem*, s. 69, n. 52.

¹⁴ CDP, Bd. VI, s. 10–11, n. 11.

¹⁵ CDP, Bd. IV, s. 85–87, n. 65.

¹⁶ CDP, Bd. VI, s. 65, n. 61; Г. Сагановіч, *Крыжаносцы і русіны...*, с. 132–131.

хрысціянства „каралём і Вітаўтам не шануецца моцна“¹⁷. Сведчаннем няшчырасці прыняцця каталіцтва Вітаўтам паводле вялікага магістра Ульрыха фон Юнгенгена ў мемарыяле 1409 года было тое, што вялікі князь літоўскі карыстаецца імем Аляксандр, якое атрымаў пры пераходзе ў праваслаўе, а не Віганд, пад якім быў ахрышчаны ў каталіцтва ў 1383 годзе ў Тапіаў¹⁸. Па меры таго, як трываласць літоўскага хросту рабілася відавочнай, дыпламатыя Ордэна рабіла націск на малалікасць новаахрышчаных католікаў у параўнанні з праваслаўнымі¹⁹. У 1403 годзе Ягайла абвінавчваўся ў тым, што ён скрывае той факт, што Русь у дзесяць разоў большая, чым Літва²⁰, а ў мемарыяле 1409 году сцвярджалася, што сярод саміх літоўцаў на аднаго ахрышчанага ў каталіцтва прыходзіцца 100 ахрышчаных у праваслаўе²¹.

Ордэн падкрэсліваў, што русіны з’яўляюцца ворагамі хрысціянства і Святой Рымскай Імперыі²². У пасланнях Ордэна ў 1401–1403 націск на неправавернасці праваслаўных ВКЛ праяўляўся і ў тым, як іх называлі – не проста русіны, а “русіны, схізматыкі, больш за тое ератыкі”²³. Найбольш разгорнута пра ератычнасць русінаў была гаворка ў пасланні вялікага магістра каралю Францыі Карлу VI і нямецкім князям у 1403 годзе²⁴. Пра праваслаўных падданных вялікага князя там казалася як пра народ з „цвёрдай шыяй і жорсткім сэрцам“. Гэты выраз паходзіць са Старога Завету, дзе ў кнігах Сыход і Прарока Езэкіеля так гаворыцца пра народ Ізраіля ў момант ягонай непаслухмянасці Богу²⁵. З антычных часоў такі зварот

¹⁷ CDP, Bd. V, s. 180, n. 134.

¹⁸ CEV, p. 997, ap. 4.

¹⁹ CDP, Bd. VI, s. 65, n. 61.

²⁰ CDP, Bd. V, s. 190, n. 137.

²¹ CEV, p. 999, ap. 4.

²² CDP, Bd. VI, s. 65, n. 61

²³ CDP, Bd. V, s. 164, n. 122.

²⁴ Ibidem, s. 181-182, n. 135

²⁵ Ibidem: „dure cervicis et cordis indomabilis”, пап. R. Weber, R. Gryson (ed.), *Biblia Sacra: iuxta Vulgata versionem*, Ed. V, 2007, p. 122 (Gen 32:9): “rursumque ait

ужываўся ў дачыненні да ератыкоў і народаў, якія не былі цалкам хрысціянізаваныя. Вялікі магістр звяртаў увагу еўрапейскіх манархаў на разыходжанні ў веры паміж праваслаўнымі і каталікамі. Перадусім гэта было непрыняцце *Filioque* – дактрыны аб сыходжанні Святога Духа ад Айца і Сына, непадпарадкоўванне Рыму, а таксама прафанацыя таінстваў. Адзначалася, што русіны адмаўляюць вучэнні каталіцкага касцёла і вядуць супраць верных хрысціян вайну, а там, дзе захопліваюць уладу, забіваюць каталікаў. У лісце прыводзяцца, як перасцярога, адмоўныя прыклады суіснавання каталікаў з армянамі і грэкамі на Сіцыліі і Кіпры.

Ордэн імкнуўся ўказаць на вялікі ўплыў, які маюць праваслаўныя ў ВКЛ. Самай нагляднай ілюстрацыяй была сям'я Ягайлы і перадусім ягоны брат Скіргайла, які быў праваслаўным і ў свой час „шмат праліў хрысціянскай крыві”²⁶. Заўважалася таксама, што праваслаўнымі былі і іншыя Ягайлавы браты²⁷. У мемарыяле 1409 году падкрэслівалася, што такая сітуацыя пры адсутнасці мужчынскіх нашчадкаў, можа прывесці да таго, што рускія землі адпадуць ад каталіцкага манарха. Такім чынам яшчэ раз звярталася ўвага на ненадзейнасць Ягайлавага хросту²⁸. Падманлівасць прыняцця каталіцтва праяўлялася паводле рыцараў і ў тым, што Ягайла пра „русінаў схізматыкаў і ератыкоў клапоціцца, іх ахоўвае і падтрымлівае”²⁹. Доказам было тое, што на Літве і Русі замкі і крэпасці сцерагуць не хрысціяне (католікі) а няверныя³⁰, што літоўскі князь аддае перавагу праваслаўным перад каталікамі пры прызначэнні пасада і сярод намеснікаў пераважаюць праваслаўныя³¹, і што польскі кароль за час, што мінуў пасля хросту, маючы ўладу над права-

Dominus ad Mosen cerno quod populus iste durae cervicis sit”, p. 1268 (Ez 2:4): „et filii dura facie et indomabili corde sunt”.

²⁶ CEV, p. 996, app. 4.

²⁷ *Ibidem*, p. 21, n. 65; CDP, Bd. VI, s. 118, n. 113.

²⁸ CEV, p. 999, app. 4.

²⁹ CDP, Bd. VI, s. 155, n. 146.

³⁰ CDP, Bd. V, 179–181, n. 134.

³¹ *Ibidem*, s. 182, n. 135; CEV, p. 996, app. 4.

слаўнымі, „амаль нікога з іх няшчаснага абраду ва ўлонне Святой маці-царквы не перавёў”³².

Перавага праваслаўных у ВКЛ у пасланнях Ордэна ілюстравалася таксама вобразамі. Так каталіцкія храмы ў параўнанні з праваслаўнымі выглядаюць як “клеці і хацінкі ў параўнанні з палацамі і харомамі”³³. Паводле ж маніфеста 1409 году касцёлы ў ВКЛ больш падобныя на канюшні, чым на храмы, і здараецца, што ў адной царкве два біскупы (што з’яўляецца парушэннем канонаў), прычым „адзін жыве ў беднасці і жабрацве, а другі, русін, у багацці і дабрабыце”³⁴. Не прамінаў увагай Ордэн перамовы, саюзныя адносіны Вітаўта з нявернымі, сярод якіх узгадваюцца праваслаўныя Масква і Вялікі Ноўгарад³⁵.

Польска-літоўскі бок, які імкнуўся пераканаць каталіцкую грамадскасць у тым, што Вітаўт і Ягайла з’яўляюцца добрымі хрысціянамі, не мог ігнараваць закіды з боку Ордэна адносна праваслаўных. Пра важнасць пытання сведчыць тое, што ў мемарыяле Ягайлы 1409 году „схізматыкі” згадваюцца ў чатырох з першых сямі артыкулаў аб’ёмнай скаргі супраць рыцараў. Прычым польскі кароль у сваю чаргу абвінавачваў Ордэн у сімпатыях да праваслаўных. Так узгадвалася, што ў час хросту Літвы мяцежны князь Андрэй Полацкі, які быў праваслаўным, знайшоў падтрымку ў рыцараў у Лівоніі³⁶. Ордэн таксама паводле польска-літоўскага боку нёс адказнасць за тое, што дачка Вітаўта Соф’я выйшла замуж за вялікага князя маскоўскага Васіля I, у час, калі Вітаўт знаходзіўся ў крыжакоў. Гэта з аднаго боку быў доказ саюзу нямецкіх рыцараў з „прыгнятацелам каталіцкай веры”, а з другога, Ордэн рабіўся вінаватым у тым, што Соф’я, якая „была б намі абачліва ахрышчана”, вымушаная была прыняць праваслаўе, і тым самым сталася

³² CDP, Bd V, s. 186–191, n. 137.

³³ Ibidem, s. 181, n. 135.

³⁴ CEV, p. 999, app. 4.

³⁵ Ibidem, p. 987, app. 4.

³⁶ Ibidem, p. 195–196, n. 426.

жахлівая шкода ейнай веры³⁷. Мемарыял Ягайлы ўтрымліваў абвінавачванне братоў Ордэна ў тым, што падчас кампаніі 1390 году яны знішчалі каталіцкія храмы, пакідаючы праваслаўныя „некранутымі і непашкоджанымі”³⁸

Пасля паразы пад Грунвальдам змянілася месца русінаў у Ордэнскіх маніфестах. Удзел на баку польска-літоўскіх войскаў татараў даў нагоду Ордэну сцвярджаць, што Ягайла і Вітаўт атрымалі перамогу толькі дзякуючы „няверным і паганцам” у сваім войску і праваслаўныя русіны ўзгадваліся ў шэрагу іншых ворагаў хрысціянства: татараў, сарацынаў валахаў і г.д.³⁹ Торуньскі мір 1411 г. польска-літоўскі бок не задаволіў, няўдалай была і спроба вырашыць канфлікт арбітражам германскага караля Жыгімонта Люксембургскага. У 1414 годзе пачалася „Галодная вайна”, і ўрэшце ў 1414 годзе па просьбе Жыгімонта і Папы рымскага Аляксандра V спрэчка была перанесена на сабор у Канстанцы⁴⁰. Прадметам спрэчкі была прыналежнасць Жамойці, Памор’я, Хелмінскай і Міхалаўскай зямлі. Акрамя юрыдычнай аргументацыі Канстанцкі сабор стаў месцам ідэялагічных спрэчак. Рэктар Кракаўскага ўніверсітэта Павел Уладковіц (Paweł Włodkowic z Brudzenia) даказваў, што хрысціяне не маюць права атакаваць мірных няверных толькі па прычыне адрознай веры. У той жа час Ян Фалькенберг (Johannes Falkenberg) абараняў неабходнасць агрэсіўнай вайны супраць паганцаў і ўрэшце за свой трактат, у якім назваў польскага караля ератыком і заклікаў да крыжовага паходу, трапіў пад інквізіцыйны працэс⁴¹. Уладковіц сярод іншага апановаў тэзісу Фалькенберга, што „забойства русінскіх духоўных, праз тое, што яны, як вядома

³⁷ Ibidem, p. 196, n. 426

³⁸ Ibidem, p. 197 n. 426.

³⁹ A.F. Grabski, *Pogrunwaldzkie polemiki*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1966, ser. I, zesz. 45, s. 45–66.

⁴⁰ P. Bar, *Diplomacie, právo a propaganda v pozdním středověku. Polsko-litevská unie a Řád německých rytířů na kostnickém koncili (1414–1418)*, Brno 2017, s.21–22.

⁴¹ Ibidem, 177–180.

з'яўляюцца ератыкамі, ня ёсць дрэнным учынкам, як і забойства паганцаў”⁴². Розгалас на саборы выклікала прыбыццё двух дэлегацый з Вялікага Княства Літоўскага. Першая ў колькасці 60 чалавек прыбыла ў канцы 1415 году і ў лютым 1416 года прадставіла перад саборам скаргу, у якой жамойты прасілі сабор аб дапамозе ў хрысціянізацыі края, якой перашкаджае Ордэн. У выніку паўнамоцтвы па хрысціянізацыі Жамойці ад сабору атрымалі віленскі біскуп і львоўскі арцыбіскуп, а Вітаўт з Ягайлам умацавалі сваё рэнамэ распаўсюднікаў каталіцтва⁴³. У лютым 1418 году на сабор разам з пасольствам ад Вітаўта прыбыў літоўскі мітрапаліт Грыгорый Цамблак, ад імя якога была зачытаная прамова, у якой праваслаўны іерарх выказваў жаданні і спадзяванні на заключэнне ўніі паміж заходнім і ўсходнім хрысціянствам⁴⁴.

Польскі кароль, вялікі князь літоўскі і іх прадстаўнікі ўжо не мүсілі замоўчваць ані факту існавання праваслаўных падданных, ані іх колькасць⁴⁵. Пазнанскі біскуп Анджэй Ласкаж (Andrzej Łaskarz (Laskary) z Gosławic) у 1415 годзе прамовіў казанне з нагоды прыбыцця пасольства з Літвы⁴⁶. У ёй ён падкрэсліваў вялізарнасць тэрыторыі, на якой жывуць тыя падданыя караля і вялікага князя, хто прытрымліваюцца грэцкага абраду, кажучы, што гэтыя землі немагчыма праехаць нават за месяц. Праваслаўныя на гэтых землях па словах Ласкажа маюць магчымасць бачыць у шматлікіх каталіцкіх храмах лацінскую літургію і сакраманты. Такім чынам праваслаўныя ВКЛ паказваліся ўжо не як пагроза заходнім хрысціянам, а наадварот патэнцыйныя нованавернутыя. Сэнс казання быў такі, што не яны ўплываюць на католікаў, а самі знаходзяцца пад

⁴² S.F. Belch, *Paulus Vladimiri and His Doctrine Concerning International Law and Politics*, Vol. II, London–The Hague–Paris 1965, p. 997.

⁴³ P. Bar, *Diplomacie...*, s. 197–207; D. Baronas, S. C. Rowell, *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius 2015, p. 252–254.

⁴⁴ P. Bar, *Diplomacie...*, s. 209–212.

⁴⁵ CEV, p 332, n. 621.

⁴⁶ ACC, Vol. II, p. 266–268.

упывам каталіцкіх рэлігійных практык. У іншым святле Ласкажам было прадстаўлена і замужжа Вітаўтавай дачкі. Ён кажа пра “роднасць” як аргумент на карысць магчымага поспеху навяртання праваслаўных пры ўдзеле Вітаўта, паведамляючы сабору, што сын візантыйскага імператара мае дзяцей ад Вітаўтавай дачкі⁴⁷. Ягайла і Вітаўт пастаянна паведамлялі айцам сабору, што жадаюць праваслаўных „прывесці да адзінства веры і сабраць ва ўлонні маці царквы”⁴⁸. У лісце ў Канстанц 25 жніўня 1417 году польскі кароль і вялікі князь літоўскі пісалі пра тое, што праваслаўны люд гатовы да ўз’яднання, але знаходзіцца пад упывам духавенства, і не хоча паўторна праходзіць абрад хросту⁴⁹. Такім чынам перад удзельнікамі сабора стваралася карціна, што перашкодай да ўз’яднання русінаў з каталіцкай царквою з’яўляецца толькі „упартасць іх пралатаў”⁵⁰. Дэманстрацыйны высылкаў па рашэнні гэтай праблемы быў прыход ад Ягайлы ў 1415 годзе грэка члена ордэна дамініканцаў Тэадора Хрысабергеса, і ўзгаданае вышэй прыбыццё мітрапаліта Цамблака.

Уяўленні пра поспех уніі высылкамі Ягайлы і Вітаўта падмацоўваў поспех хрысціянізацыі імі Жамойці. Пытанні Жамойці і праваслаўных на саборы заўсёды былі побач. Казанне Ласкажа было з нагоды прыбыцця пасольства, якое пазней агучыла скаргі і просьбу жамойтаў аб хросце. Узгаданы вышэй ліст Ягайлы і Вітаўта 1417 году ў першай частцы ўтрымліваў навіны аб паспяховасці місіі ў Жамойці. Аднак у адрозненні ад выступлення жамойтаў, у выпадку з праваслаўнымі ўсё скончылася толькі дэкларацыямі. Гэта аднак не перашкодзіла Ягайлу і Вітаўту яшчэ больш

⁴⁷ Ласкаж уводзіў сваіх слухачоў у зман, шлюб з Янам Палеалогам узяла Вітаўтава ўнучка Ганна, дачка Соф’і і Васіля маскоўскага, аднак яна памерла бяздзетнай ў 1417 годзе. D. Baronas, S.C. Rowell, *The Conversion of Lithuania...*, p. 373–375.

⁴⁸ CEV, p. 332, n. 621.

⁴⁹ A.F. Grabski, *List Władysława Jagielly i Witolda do Soboru w Konstancji (1417)*, „Nasza Przeszłość” 1966, R. 25, s. 277–284.

⁵⁰ ACC, Vol. II, p. 266.

умацаваць вобраз распаўсюднікаў каталіцтва ва ўяўленні каталіцкай міжнароднай супольнасці. Іх працу ў гэтым кірунку адзначыў Жыгімонт Люксембургскі ў лісце ў студзені 1418 году⁵¹.

Унутрыдзяржаўны канфлікт 1432–1438. Пасля смерці Вітаўта ў 1430 годзе вялікім князем літоўскім стаў Свідрыгайла. Новы манарх узяў курс на канфрантацыю з Польшчай і саюз з Тэўтонскім Ордэнам. Канфрантацыя прывяла да Луцкай вайны за Валынь у 1431 годзе, якая скончылася безвынікова. Незадаволенасць палітыкай Свідрыгайлы прывяла да змовы супраць яго ў 1432 годзе, калі ў выніку пераварота новым вялікім князем быў абвешчаны Жыгімонт Кейстутавіч⁵². Вайна, у якой Жыгімонта Кейстутавіча падтрымлівала Польшча, а Свідрыгайлу Тэўтонскі Ордэн, доўжылася да 1438 году і скончылася перамогай Жыгімонта Кейстутавіча. У той жа час у 1431 годзе ў Базелі распачаў сваю працу сабор. Адным з пытанняў, якое мелася там разглядацца была ўнія з усходняй царквой. Сярод іншых запрашэнне да ўдзелу атрымалі польскі і літоўскі манархі⁵³.

Польскі бок імкнуўся прадставіць праваслаўных ВКЛ як пагрозу. У 1431 годзе польскія паслы ў сваёй прамове перад Папам Яўгенам IV паведамлялі, што русіны ў вялікім княстве „цяпер зноў пачынаюць рыхтавацца шкодзіць хрысціянскаму люду”⁵⁴. Кракаўскі біскуп Збігнеў Алясніцкі ў сваім лісце да кардынала Юлія Чэзарыні ў пачатку 1432 году як аргумент небяспекі праваслаўных, якіх называў „ератыкамі і схізматыкамі, што прытрымліваюцца веры грэцкай секты”, прыводзіў іх блізкасць да чэшскіх гусітаў. З аднаго боку ён

⁵¹ CESDQ, Т. II, р. 108–109, н. 88.

⁵² С. Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском 1432–1438*, Москва 2015, с. 176–290. Іншы погляд: А Любы. *Унутрыпалітычная барацьба ў Вялікім княстве Літоўскім у 30–40-ыя гг. XV ст [w:] Гісторыя Беларусі*, Т. 1, red. П. Брыгадзін і інш, Мінск 2018, с. 200–212.

⁵³ J. Gill, *Council of Florence*, London 1957, р. 47.

⁵⁴ CESDQ, Т. II, р. 272, н. 199.

звяртаў увагу на падабенствы ў абрадзе, а менавіта прычасце пад двума спосабамі і чамусьці беднасць кліра, а таксама на агульную мову⁵⁵. Прыкладам збліжэння паводле Алясніцкага з'яўляецца Жыгімонт Карыбутавіч, які жыве сярод гусітаў і пасылае сваіх паслоў у ВКЛ. Кракаўскі біскуп падкрэсліваў, што ў Карыбутавіча браты і ўвесь бацькоўскі і матчын род жывуць у грэцкім абрадзе, паказваючы, што ягоны пераход у гусіцтва з'яўляецца невыпадковым. Пра пэўны ўплыў такой рыторыкі сведчыць була Яўгена IV польскаму каралю з таго ж года, у якой праваслаўныя ўзгадваюцца ў пераліку ворагаў царквы побач з гусітамі⁵⁶.

Адзіным правільным падыходам да праваслаўных з'яўлялася, паводле польскага боку, кіраванне імі „жалезным прутам”, як гэта рабілі Ягайла і Вітаўт⁵⁷. Збігнеў Алясніцкі піша пра тое, што ў часы княжання Вітаўта праваслаўным не давалі замкаў і пасад і не прымалі ў раду. Калі на саборы ў Канстанцы ў 1415 годзе польскі прадстаўнік казаў пра вялікасць „русінскіх земляў”, каб намаляваць перспектыву ўз'яднання з рымскай царквой вялікай колькасці праваслаўных вернікаў, то праз пятнаццаць год амаль тыя ж словы пра вялікасць з вуснаў польскай дэлегацыі ў Базэлі прамаўляліся, каб падкрэсліць маштаб небяспекі, якую нясуць хрысціянству праваслаўныя ВКЛ без належнага кіравання, а княжанне Свідрыгайлы прадстаўлялася менавіта прыкладам такога неналежнага кіравання.

Уплыў праваслаўных на Свідрыгайлу быў, паводле яго апанентаў, праявай заняпаду каталіцтва ў ВКЛ і прычынай зваржэння гэтага манарха. Сімвалам гэтага ўплыву была быццам бы праваслаўная Свідрыгайлава жонка сястра цвярскага князя Ганна. Пра яе ўзгадваў Алясніцкі, а пазней і Жыгімонт Кейстутавіч у сваім лісце вялікаму магістру Тэўтонскага Ордэна⁵⁸. Ёй Свідрыгайла быццам

⁵⁵ Ibidem, p. 289, n. 204.

⁵⁶ A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, s. 246.

⁵⁷ CESDQ, T. II, p. 272, n. 189.

⁵⁸ Ibidem, p. 289–290, n. 204; T. Hirsch, M. Töpke, E. Strehlike (ed.), *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. III, Leipzig 1866, s. 498 p. 4; Ганна Цвярская аднак перай-

бы дазволіў жыць у праваслаўі і яна сваю непрыязнь да каталіцтва праявіла, паводле змоўшчыкаў, блюзнерствам у дачыненні да абраза, падараванага Свідрыгайлу вялікім магістрам⁵⁹. Свідрыгайла паводле слоў Збігнева Алясніцкага яшчэ ў часы кіравання Вітаўта акружыў сябе праваслаўнымі, кіраваўся парадамі схізматыкаў, а таксама раздаваў ім замкі і пасады⁶⁰.

Свідрыгайла ж са свайго боку імкнуўся прадставіць сабору і Папу іншы вобраз сваіх праваслаўных падданных. 22 сакавіка 1433 году з Віцебску ў Базэль быў адасланы „ліст князёў, баяраў, рыцараў, месцічаў і жыхароў рускай зямлі”. У гэтым лісце праваслаўныя цвердзілі, што ў мінулым былі падданымі католіка Вітаўта, а пасля яго смерці прысягнулі Свідрыгайлу, абранаму са згоды Ягайлы, і наогул у даўнія часы яны пакляліся мець за гаспадара і быць у падпарадкаванні толькі у праўдзівага католіка веры рымскай царквы⁶¹. Русіны ВКЛ такім чынам з’яўляліся „добрыймі” схізматыкамі, якія падпарадакоўваюцца каталіцкаму ўладару і да таго ж гатовыя пераканаць „старэйшых веры” прыйсці на сабор і дамовіцца там пра ўнію. Сам Свідрыгайла ў лісце да сабору пераконваў сабор у тым, што ўсе яго свецкія падданыя русіны прыхільна ставяцца да ўніі і падтрымліваюць яе, аднак не хочуць ісці супраць духоўных мітрапалітаў і патрыярха⁶². Падобнае супрацьпастаўленне свецкіх праваслаўных і кліра мы бачылі ў пісьме Ягайлы і Вітаўта на Канстанцкі сабор. Пазней у лісце Яўгену IV Свідрыгайла прызнаваўся, што русіны застаюцца вернымі патрыярху, пры гэтым, імкнучыся па-

шла ў каталіцтва прыняўшы імя Соф’я: С. Полехов, *Браки князя Свидригайло Ольгердовича*, [w:] *По любви, въ правду, безо всякие хитрости. Друзья и коллеги к 80-летию В.А. Кучкина*, гед: Б. Флоря, А. Горский, Е. Конявская, П. Лукин, П. Стефанович, С. Городилин, Москва 2014, s. 258–260.

⁵⁹ С. Полехов, *Наследники...*, с. 519, прил 1, 4.

⁶⁰ CESDQ, Т. II, р. 289–290, n. 204.

⁶¹ I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś (ed.), *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*. Vol. V. 1431–1449, Romae 1995, р. 250–251, n. 1361.

⁶² E. Martène, U. Durand (ed.), *Veterum scriptorum...*, р. 623.

казаць, што яны адкрытыя да Рыму, дадаваў, што „словамі вашымі змякчаюцца”⁶³.

Сам Свідрыгайла, спрабуючы абвергнуць словы сваіх праціўнікаў аб уплыве на яго праваслаўных, увесь час падкрэсліваў сваю бесперапынную працу па пераконванні русінаў, прадстаўляў сябе як уладара, які здольны пашырыць каталіцкую веру. Пакараннем мітрапаліта Герасіма ў 1435 годзе ён страціў паслухмянага сабе іерарха – галоўны козыр перад Рымам, аднак у сваіх лістах да пантыфіка Свідрыгайла спрабаваў гэта выправіць, расказваючы пра свае спробы кантактавацца з іншымі праваслаўнымі уладарамі і канстантынопальскім патрыярхам⁶⁴.

На саборах ў Канстанцы і ў Базэлі мы знаходзім тыя ж самыя тропы адносна праваслаўных ВКЛ. З аднаго боку яны прадстаўляюцца як частка свету варожага лацінскаму хрысціянству, як тыя, хто выкарыстоўвае любое паслабленне ў адносінах да сябе, для таго каб несці шкоду католікам. Такому погляду супрацьпастаўляецца візія вялікай колькасці русінаў, што жадаюць уз’яднацца з Рымам, і якіх стрымлівае толькі пазіцыя царкоўнай ієрахіі, якую аднак можна пераканаць на саборы. Варта адзначыць, што ў Базэлі ў параўнанні з Канстанцам акторы памяняліся пазіцыямі. Калі ў 1410-х польскія дыпламаты абаранялі Літву ад закідаў Ордэна, то ў 1430-х ужо пры пасярэдніцтве ордэнскіх пасланнікаў літоўскі князь бараніўся ад абвінавачванняў польскага боку і пра-польскага кандыдата на вялікакняжацкі сталец⁶⁵. Калі ў свой час паразу пад Грунвальдам ордэнская дыпламатыя апісвала, падкрэсліваючы прысутнасць няверных у польска-літоўскім войску, то восенню 1435 года неведомы польскі пралат, пішучы ў лісце да ўдзельніка

⁶³ A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. II, Romae 1861, p. 363.

⁶⁴ Ibidem, p. 366.

⁶⁵ H. Sahanowicz, *Zakon krzyżacki i sprawa unii religijnej w wielkim księstwie litewskim w latach 30. xv wieku*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” 2007, t. 1, s. 62–72.

сабору ў Базэлі пра пермогу над Свідрыгайлам пад Вількамірам, узгадваў пра прысутнасць у войску пераможцаў „25 князёў веры грэцкай, русінаў гэта значыць схізматыкаў”⁶⁶.

Супрацьстаянне з маскоўскай дзяржавай. Ужо з 1484 году вяліся ваенныя дзеянні на памежжы Вялікага Княства Літоўскага і маскоўскай дзяржавы. З 1492 году ж распачаўся доўгі шэраг войнаў паміж дзвюма дзяржавамі, вынікам якіх была паступовая страта ВКЛ земляў на ўсходзе. Шлюб вялікага князя літоўскага Аляксандра з дачкой Івана III Аленай, якім быў сцверджаны вечны мір 1494 году, не перашкодзіў наступнай вайне ў 1500–1503 гадах. Часткай вайны 1507–1508 стаў мяцеж князя Міхала Глінскага супраць Жыгімонта Старога. Вайна 1512–1522 гадоў нягледзячы на перамогу пад Оршай у 1514 годзе прынесла ВКЛ страту Смаленска⁶⁷.

Спачатку пытанне становішча праваслаўных у дыпламатычных зносінах было звязанае перадусім з вялікай княгіняй Аленай. Іван III патрабаваў гарантыі таго, што яе не прымусяць перайсці ў каталіцтва. Вялікі князь літоўскі Аляксандр выдаў грамату, у якой пацвердзіў, што „на воле кнежны твоее и Римский законъ и Грецкій”⁶⁸. Аднак свабода веравызнання для сваёй дачкі не задавальняла маскоўскага вялікага князя, і ён патрабаваў, „а и похочеть наша дочи приступити къ римскому закону... а князь велики Александръ на то ей воли не давалъ же”⁶⁹. Прасіў Іван III таксама пабудаваць царкву для вялікай княжны, аднак Аляксандр спасаўся на старадаўнія законы, якія забараняюць у Літве рост грэцкага закону⁷⁰.

⁶⁶ LECUB, Bd. VIII, s 597, n. 986; K. Forstreuter, H. Koeppen (red.), *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, Bd. IV, Halbbd. 2, Göttingen 1976, s. 810, n. 739.

⁶⁷ М. Нагельскі, Суперніцтва Рэчы Паспалітай з Маскоўскай дзяржавай за дамінаванне ў цэнтральна-ўсходняй Еўропе ў XVI–XVII стст. „ARCHE“ 2014, н. 12, с. 322–328.

⁶⁸ АЗР, Т. I, с. 140, № 116.

⁶⁹ СИРИО, Т. XXXV, с. 161, № 31.

⁷⁰ АЗР, Т. I, с. 154, № 134.

У канцы 1499 – пачатку 1500 году пытанне праваслаўя ў ВКЛ зноў выйшла на паверхню. Перайшоўшы на бок Масквы, князь Сямён Бельскі патлумачыў свой учынак тым, „што пришла на них великая нужда о вѣрѣ греческого закона”⁷¹. Пры чым князь сцвярджаў, што ціск на праваслаўных быў з’явай новай, бо „а напередь отъ твоихъ предковъ такая нужда имъ о вѣрѣ не бывала”⁷². Закіды Івана III у прыцясненні праваслаўя, якое выяўлялася найперш у спробе схіліць Алену да каталіцтва, прынуджэнні віленскім каталіцкім біскупам і смаленскім біскупам Іосіфам русінаў да прыняцця рымскага закону, будаўніцтве каталіцкіх храмаў, там дзе іх не было раней і дзейнасці на гэтых земляў бернардзінаў, выказваліся ў пасольствах у першай палове 1500 году і нарэшце знайшлі сваё месца ў лісце з аб’яўленнем вайны 26 чэрвеня 1500 году⁷³. Ціскам на праваслаўных апраўдваў свой мяцеж восем год пазней Міхал Глінскі. Шукаючы дапамогі ў маскоўскага вялікага князя, ён прасіў заступіцца ў тым ліку і „для впалого хрысціянства”⁷⁴.

Аляксандр адмаўляў прымус праваслаўных, указваючы, што пры ягоным двары шмат праваслаўных, больш знатных за Бельскага⁷⁵. Літоўскі вялікі князь аднак не лічыў прымусам спробы пераканаць Алену прызнаць Папу рымскага, застаўшыся пры гэтым у сваім абрадзе, для Івана III ж такія спробы былі замахам на праваслаўную веру дачкі⁷⁶. У лістах Алены да свайго бацькі і звароце паслоў венгерскага і чэшскага караля Уладыслава да маскоўскага вялікага князя ў 1503 годзе вайна паміж Аляксандрам і Іванам была прадстаўлена як вайна двух хрысціянскіх манархаў, якая нясе няш-

⁷¹ СИРИО, Т. XXXV, с. 294, №63.

⁷² Ibidem, с. 295, № 63.

⁷³ S. Polechow, C. Squires, *W przededniu Wiedroszy. List wypowiedni Iwana III do Aleksandra Jagiellończyka z 24 czerwca 1500*, [w:] *Lituanistyka i wschodoznawstwo. Studia dedykowane Profesorowi Krzysztofowi Pietkiewiczowi*, red. G. Błaszczyk, G. Skrukwa, M. Studenna-Skrucka, Poznań 2020, s. 101–111.

⁷⁴ АЗР, Т. II, с. 23, № 20.

⁷⁵ СИРИО, Т. XXXV, с. 297, № 64.

⁷⁶ Ibidem, с. 407–409, № 75.

часце хрысціянам абодвух абрадаў у той час, калі хрысціянству пагражае паганскі імператар турак⁷⁷. Праваслаўны ўладар такім чынам становіцца часткай хрысціянства, якое мае агульнага ворага ў асобе турэцкага султана.

З іншага боку вялікі князь літоўскі, шукаючы падтрымкі на захадзе спрабаваў скарыстацца і аргументам абароны веры. У 1501 годзе Аляксандр прасіў свайго брата Уладыслава вуснамі Міхала Глінскага аб дапамозе супраць Масквы і „але и для вѣры хрестиянскае”⁷⁸ якой пагражаюць не толькі маскоўцы, але і русіны ў ВКЛ. Аляксандр актуалізаваў падзеі 20-гадовай даўніны, а менавіта змову князёў 1480 года, нагадваючы як праваслаўныя князі хацелі забіць Казіміра быццам бы дзеля іх веры⁷⁹. Жыгімонт Стары пасля перамогі пад Оршай у 1514 годзе ў лістах Папу рымскаму падкрэсліваў, што пад Оршай быў пераможаны вялікі ганіцель і схізматычны вораг рымскай царквы⁸⁰, які не церпіць у сваіх уладаннях тых, хто жыве паводле рымскага абраду. У лістах іншым манархам кароль польскі і вялікі князь літоўскі скардзіўся на саюз рымскага імператара Максіміліана і Альбрэхта Гогенцолерна з маскоўскімі схізматыкамі⁸¹.

У канцы XIV – пачатку XVI стагоддзяў інструменталізацыя пытання праваслаўных падданых каталіцкага манарха ВКЛ назіраецца як з боку каталіцкага, так і праваслаўнага. У першым выпадку праваслаўныя ВКЛ прадстаўляліся як ворагі заходняга хрысціянскага свету, і іх прысутнасць у вялікай колькасці ў дзяржаве дыскваліфікавала вялікага князя літоўскага з шэрагу (заходне)хрысціянскіх манархаў. У войнах з маскоўскай дзяржавай інструменталізавалася ўжо пагроза самім праваслаўным і іх веры ў ВКЛ. Адказам на першы закід было стварэнне вобразу права-

⁷⁷ Ibidem, с. 370, 383, № 75.

⁷⁸ АЗР, Т. II, с. 222, № 188.

⁷⁹ Крыніцы блізкія да часу змовы пра рэлігійны фактар не ўзгадваюць.

⁸⁰ АТ III, р. 181–184, nr 232–233.

⁸¹ Ibidem, р. 184–186, nr. 234–236.

слаўных як паслухмяных свайму каталіцкаму ўладару, падданных, якія гатовыя і жадаюць уз'яднацца з Рымам, што будавала арэол распаўсюдніка каталіцкай веры для вялікага князя літоўскага. Пры чым у залежнасці ад палітычнай сітуацыі адзін і той жа бок мог карыстацца супрацьлеглымі вобразамі праваслаўных. Прыкладам гэтага з'яўляецца стаўленне польска-літоўскага боку да шлюбу Соф'і Вітаўтаўны з Васілём маскоўскім і фактычна змена пазіцый польскай і ордэнскай дыпламатыі пасля канстанцкага сабора на наступным саборы ў Базэлі. Рэакцыяй на абвінавачванні маскоўскага боку быў канцэпт свабоды выбару веры. У 1503 годзе ў перамовах з'яўляецца матыў надканфесійнай хрысціянскай еднасці ў абліччы агульнай турэцкай пагрозай. Такім чынам спосабам прымірэння канфесійнай сітуацыі ВКЛ з заходнім ідэалам адзінства ў артадоксіі ў дыпламатычнай рыторыцы стала перспектыва дасягнення гэтага ідэала ў бліжэйшай будучыні, а канфрантацыя з патрабаваннямі ўсходняга праваслаўнага суседа выклікала акцэнт на свабодзе выбару канфесіі і каштоўнасці міру паміж хрысціянамі ў сітуацыі турэцкага наступу.

Бібліяграфія

Acta Tomiciana, T. 3, 1853.

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археграфическою коммисіею, Т 1–2. Sanktpeterburg 1846–1848. [*Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археграфическою коммисіею*, Т. 1–2, Санктпетербургъ, 1846–1848].

Bar P., *Diplomacie, právo a propaganda v pozdním středověku. Polsko-litevská unie a Řád německých rytířů na kostnickém koncílu (1414–1418)*, Brno 2017.

Baronas D., Rowell S. C., *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius 2015.

Belch S. F., *Paulus Vladimiri and His Doctrine Concerning International Law and Politics*, Vol. I–II, London–The Hague–Paris 1965.

Fincke H.(ed.), *Acta Consilii Constantientis*, Vol. 2, Münster 1923.

Florâ B., *Pravoslavnyj mir vostočnoj Evropy pered istoričeskim vyborom (XIV–XV vv.)*, [w:] *Issledovaniâ po istorii cerkvi drevnerusskoe i slavânskoe*

- srednevekov'e*, Moskva 2007, s. 263–381. [Флоря Б., *Православный мир восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.)*, [w:] *Исследования по истории церкви древнерусское и славянское средневековье*, Москва 2007, с. 263–381].
- Florâ B., *U istokov religioznogo raskola slavânskogo mira (XIII v.)*, [w:] *Issledovaniâ po istorii cerkvi drevnerusskoe i slavânskoe srednevekov'e*, Moskva 2007, s. 111–205. [*У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.)*, [w:] *Исследования по истории церкви древнерусское и славянское средневековье*, Москва 2007, с. 111–205.].
- Forstreuter K., Koeppen H. (red.), *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, Bd 4, Halbbd. 2, Göttingen 1976.
- Grabski A. F., *List Władysława Jagielly i Witolda do Soboru w Konstancji (1417)*, „*Nasza Przyszłość*“ 1966, R. 25, s. 277–284.
- Grabski A. F., *Pogrunwaldzkie polemiki*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne*” ser. I. zes. 45, 1966, s. 45–66.
- Grabski A. F., *Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV-XV w.*, Warszawa 1968.
- Gersdorf H., *Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union: Die Amtszeit des Hochmeisters Konrad Zöllner von Rotenstein (1382–1390)*, Marburg 1957.
- Gill J., *Council of Florence*, London 1957.
- Halecki O., *From Florence To Brest (1439-1596)*, Rome 1958.
- Hilderbrand H. (red.), *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8, Riga–Moskau, 1884.
- Hirsch T., Töpke M., Strehlke E. (ed.), *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3, Leipzig 1866.
- Karpov G. (ed.) *Sbornik imperatorskago russkago istoričeskogo obšestva*, T. 35., Sanktpeterburg 1882. [Г. Карпов (ред.), *Сборникъ русскаго историческаго общества*, Т. 35, Санктпетербургъ 1882].
- Krom M. *Mež Rus'û i Litvoj. Pograničnye zemli v sisteme russko-litovskih otnošenij konca XV–pervoj treti XVI v.*, Moskva 2010. [Кром, М. *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV–первой трети XVI в.*, Москва 2010].
- Lewicki A. (red.), *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 2, 1382–1445, Kraków 1891.
- Lewicki A., *Powstanie Świdrygielly: ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną*, Kraków 1892.
- Lûby, A., *Unutrypalityčnaâ barac'ba ŭ Vâlikim knâstve Litoŭskim u 30–40-yâ gg. XV st.*, [w:] *Gistoryâ Belarusi*, T.1, red. P. Brygadzin i inš., Minsk 2018, s. 200–212. [Любы, А., *Унутрыпалітычная барацьба ў Вялікім княстве Літоўскім у 30-40-ыя гг. XV ст* [w:] *Гісторыя Беларусі*, Т. 1, red: П. Брыгадзін і інш, Минст 2018, с. 200–212].

- Martène E., Durand U. (ed.) *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio*. T. 8, Parisiis 1733.
- Nagel'ski, M. *Supernictva Rečy Paspalitaj z Maskoŭskaj dzâržavaj za daminavanne ŭ cèntral'na-ŭshodnáj Eŭrope u XVI–XVII stst.* „ARCHE“ 2014 nr. 12, s. 322–353 [Нагельскі, М., *Суперніцтва Рэчы Паспалітай з Маскоўскай дзяржавы за дамінаванне ў цэнтральна-ўсходняй Еўропе ў XVI–XVII стст.* „ARCHE“ 2014 н. 12, с. 322–353].
- Nikodem J., *Witold Wielki Książę Litewski (1354 lub 1355–27 października 1430)*, Kraków 2013.
- Patschovsky A, *Toleranz im Mittelalter. Idee und Wirklichkeit*, [w:] *Toleranz im Mittelalter*, red.: A. Patschovsky, H. Zimmermann, Thorbecke 1998, s. 392–401.
- Polechow S., C. Squires, *W przededniu Wiedrozy. List wypowiedni Iwana III do Aleksandra Jagiellończyka z 24 czerwca 1500*, [w:] *Lituanistyka i wschodoznawstwo. Studia dedykowane Profesorowi Krzysztofowi Pietkiewiczowi*, red. G. Błaszczuk, G. Skrukwa, M. Studenna-Skrukwa, Poznań 2020, s. 101–111.
- Polehov S, *Braki knáza Svidrigajlo Ol'gerdoviča*, [w:] *Po lúbvi, v" pravdu, bezo vsâkie hitrosti. Druz'á i kollegi k 80-letiu V.A. Kučkina*, red.: B. Florá, A. Gorskiĵ, E. Konâvskaâ, P. Lukin, P. Stefanovič, S. Gorodilin, Moskva 2014, s. 235–268. [Полехов С., *Браки князя Свидригайло Ольгердовича*, [w:] *По любви, въ правду, безо всякие хитрости. Друзья и коллеги к 80-летию В.А. Кучкина*, red. Б. Флоря, А. Горский, Е. Конявская, П. Лукин, П. Стефанович, С. Городилин, Москва 2014, с. 235–268].
- Polehov S., *Nasledniki Vitovta. Dinastičeskaâ vojna v Velikom knâzestve Litovskom 1432–1438*, Moskva 2015. [Полехов С., *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском 1432–1438*, Москва 2015].
- Prochaska A. (ed.), *Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, Cracoviae 1882.
- Prochaska, A., *Dzieje Witolda, w. księcia Litwy*, Wilno 1914.
- Sahanowicz H, *Zakon krzyżacki i sprawa unii religijnej w wielkim księstwie litewskim w latach 30. xv wieku*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej”, 2007, t. 1, s. 62–72.
- Saganovič G. *Kryžanoscy i rusiŭny: ad daktryny da praktyki vajny z VKL*, „Belaruski ğistaryčny aglâd“, 2006, T. 13, Sš. 2, s. 115–134. [Сагановіч Г., *Крыжаносцы і русіны: ад дактрыны да практыкі вайны з ВКЛ*, „Беларускі гістарычны агляд“, 2006, Т. 13, Сш. 2, с 115–134].
- Sułkowska-Kuraś I., Kuraś S. (ed.), *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*. Vol. 5. 1431–1449, Romae 1995.
- Szweda A., *Polish and Teutonic diplomatic activity in Europe during the conflict of 1409–1411*, http://history.pth.net.pl/files/articles/Szweda_A_Polish_and_Teutonic_diplomatic_activity_in_Europe.pdf [доступ: 10. 12. 2020]

- Theiner A. (ed.) *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimorum historiam illustrantia*, t. 2, Romae 1861.
- Urban W, *The Samogitian Crusade*, Chicago 1989.
- Voigt J. (red), *Codex Diplomaticus Prussicus*, Bd. 4–6, Königsberg 1853–1861.
- Weber R., Gryson R. (red), *Biblia Sacra iuxta Vulgata versionem*, Editio quinta, 2007.

Orthodox believers of the Grand Duchy of Lithuania in diplomatic rhetoric in the end of the 14th-beginning the 16th centuries.

Article deals with a variety of ways by which Orthodox believers of the Grand Duchy of Lithuania were present in diplomatic rhetoric in the end of the 14th-beginning 16th centuries. After the conversion of the Lithuanians in 1386, Teutonic Order tried to prove that Grand Duchy is not a good Christian country by pointing to the Orthodox majority in Lithuania. Knights depicted Orthodox Ruthenians as enemies of the Roman church and heretics, who enjoyed the benevolence of Lithuanian rulers. Polish-Lithuanian side firstly also accused the knights of favoring Eastern Christians, but later at the Council of Constance in 1414–1418 presented their Orthodox subjects as ones, who are ready to reunite with the Western church. In 1430-s the same tropes were reproduced by different actors. There were Polish representatives, who drew the picture of the Orthodox threat in Lithuania in front of the Council of Basel and Teutonic diplomacy, which assisted grand duke Svidrigaila in attempts of reuniting Orthodox Ruthenians with Rome. Wars with Moscow in the end of the 16th century. brought another dimension in diplomatic rhetoric: the question of freedom of faith for the Ruthenians in Grand Duchy of Lithuania and the idea of Christian unity in facing the Ottoman threat. The main way to overcome the contradiction between the religious situation in Grand Duchy of Lithuania and the western Christian ideal of unity in orthodoxy in diplomatic rhetoric was the perspective of achieving this ideal in the near future. On the other side, the confrontation of this situation with similar demands from the East lead to the articulation of the ideas of freedom of conscience and the importance of peace between the two branches of Christianity.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Teutonic Order, Orthodox church, Catholic church, diplomacy